

ból, a pontos, lelkiismeretes jegyzetapparátus, s a Hermann Róbert és Bombay László válogatta szemléletes képanyag. Az említésre csupán bosszantó hatása miatt érdemes sok kis sajtóhiba mellett a nyomda ördöge csupán a 187. és a 201. oldalon található képek feliratainak összezserülésénél ténykedett igazán eredményesen.

A memoár amellet, hogy egy jeles személyiség hiteles krónikába ágyazott öngazolása, tanulság és

bizonyosság egy szabadságát reménytelen helyzetben is visszaszerezni akaró kis nemzet állhatatosságára. Hiszen a magyar múlttal párhuzamba állítva az újabb kori lengyel história igen jellemző íve 1772-től Mikolajczykig a megfelelő nagyhatalom védelmében kifejtett emigráns politika (mára hatásos lobbyvá szelődülve), amely előbb-utóbb meghozza gyümölcsét.

Lenkefi Ferenc

TIBOR HOCHSTEIGER (Kiad.)

HRADEC KRÁLOVÉ/KÖNIGGRÄTZ, 1866–1991

(Praha, 1993. 4 k., 421 o.)

Az 1991. június 6. és 8. között Prágában a königgräzi csata 125. évfordulója alkalmából tartott nemzetközi tudományos tanácskozáson elhangzott anyagok javát és más ehhez csatlakozó dolgozatokat tartalmaz ez a magyar szempontból is figyelemreméltó kiadvány.

Az első tanulmány szerzője, *Otto Urban* „Politika és háború 1866-ban” címmel az 1848 és 1878 közti időszakba ágyazva elemzi a Habsburg-birodalom szempontjából sorsdöntőnek bizonyult esztendő történéseit. A szerző ezt az állítást cáfolva azt fejt ki, hogy ez a háborús vereség csak egy esemény volt három évtized számos változást hozó történései között, amelyek együttesen vezettek el európai mércét alkalmazva a Szent Szövetség Európájából a Berliini Kongresszus Európájába. A Habsburg-hatalom szempontjából megközelítve a három évtizedet a szerző arról szól, hogy az ötvenes években az osztrák egységállam elsőrendű európai hatalomként konszolidálódott, hanyatlása viszont az 1859-es háborús vereséggel megindult, akkortól kezdve állandó defenzívába szorult a német és olasz egységtörekvésekkel szemben. A porosz-osztrák háború három szakaszban, a gyors betöréssel, a váratlan csatadiadallal és az azt követő mély előrenyomulással gyors fegyverszünetet kényszerített ki, így Habsburg-párti külföldi beavatkozásra nem nyílt mód. Ezzel az 1866-os esztendő határozottan megerősítette az addigi tendenciákat, a németföldi és itáliai állampolitikai változásokat véglegesítette, sőt végül a Habsburg-birodalom Osztrák–Magyar Monarchiává való átala-

kulását is eredményezte, fejezi be fejtegetését a szerző.

Ernst-Heinrich Schmidt „Hét csehországi hadjárat. A megosztott hadseregízekkel összpontosítva vívott hadműveletek keletkezéstörténete” című, rendkívül tartalmas tanulmánya a jelen század elején középpontba állított kutatási kérdést a cseh-morva térségbeli történelmi példákon illusztrálja. Bemutatja, hogy Nagy Frigyes miként szakított az egy hadszíntéren egységes vezérelt alatt egybentartott kötelékekkel vívott csata gyakorlatával, hogyan alkalmazta az elkülönített kötelékek különböző irányból való felvonulását követően indított összpontosított támadást. Eközben a koncentrikusan előrenyomuló hadoszlopok egymást kölcsönösen támogatták, hogy a szárnyain veszélyeztetett ellenséget oda űzzék, ahol a legbiztosabban mérhetnek rá csapást. Ezt a hadműveleti eljárást a francia forradalmi és napóleoni háborúk idején továbbfejlesztették a hadviselő felek. Végül ugyanez az eljárás vezetett diadalra az 1866-os háborúban is, ahogyan a szerző részletesen bemutatja.

Áttérve a háború konkrét eseménytörténetére, *Pável Belina* a königgräzi csatát megelőző hadműveleteket mutatja be közleményében. Ezekkel kapcsolatosan azt hangsúlyozza, hogy a cseh hadszíntéren mind stratégiai, mind harcászati vonatkozásban a porosz haderő fölénye érvényesült, és ezek előrevetítették a csatában elért, döntő fölényrel vívott győzelmet. Tíz nappal a

határ átlépését követően és a harccselekmények negyedik napján sikerült érvényesíteni a bevetett erők összpontosítását. A haditervekhez képest csak egy módosulás következett be, a döntő csata nem Jicin, hanem Königrätz térségében valósult meg.

A másik oldara tekintve, *Gerlinde Sklarski* közleménye az osztrák főparancsnokságra alkalmasnak vélt két hadvezér, Albrecht főherceg tábornagy és Benedek Lajos tábornagy személyiségét és katonai előéletét mutatja be. Ezt követően azt a kérdést vizsgálja, miért dőlt el a főparancsnoki kinevezés az udvarban Benedek javára. Több érve közt az is szerepel, hogy „a soproni orvosfi a liberális polgárság szimbóluma”, volt, akivel kapcsolatosan az uralkodó, „engedni kényszerült a közvélemény nyomásának”, márcsak azért is, mert „katonái közt sok magyar alakulatbeli volt, akik kétségkívül inkább engedelmeskedtek a magyar hadvezérnek.” Így döntött az uralkodó annak ellenére, hogy a szerző szavai szerint „tisztában kellett lennie, hogy Albrecht lett volna a tehetségesebb.” Befejezésül arra tér ki a közlemény, hogyan fogadta az uralkodói döntést a két főparancsnok-jelölt.

Josef Fucik közleménye „az osztrák északi hadsereg Elba mögé való visszavonulásának körülményeit és lefolyását” vizsgálja. A szerző a fejesztett menekülés általánosan élő képével szembeállítva azt bizonyítja, hogy előkészített volt az esetleges visszavonulás útja, és előzetesen megtörtént a terep berendezése is. A vesztett csata utáni visszavonulást csupán az nehezítette, hogy a védelmi területen kicsi volt a hadműveleti mélység. Ennek ellenére utóvédharcok közepette, tűzérési zárlótűz mellett, kezdetben rendben tudtak visszavonulni a harcászati kötelékek. A rend csak az Elbánál borult fel, de az átkelést is sikerült rendezett mederbe terelni. Így az átkelést követően helyreálltak a harcászati egységek, és újra rendezett visszavonulás folyt Olmützig – fejezi be elemzését a szerző.

Peter Brouček tanulmánya az osztrák északi hadsereg 1866-os hadjáratának ausztriai forrásbázisát és irodalmát mutatja be, klasszikus historiográfiát adva. Rámutat, hogy mind a hadműveleti iratok, mind a térképek, vázlatok, mind a résztvevők hátrahagyott iratai, visszaemlékezései, kézíratos feldolgozásai és publikált dolgozatai ugyanúgy, mint a hadtörténelmi feldolgozások, elsődlegesen az Osztrák Hadilevéltárban találhatóak meg. Ezt követően a legfontosabb forrásokat és feldolgozásokat részletesen ismerteti a szerző.

Bencze László „Königrätz. Kossuth konföderációs terve és az Ausztriával való kiegyezés közti választás lehetősége” címmel pulikálta közleményét. Bevezetőként felidéri az 1848/49-es szabadságharcot követő megtorlást, az emigráció újabb forradalom érdekében kifejtett tevékenységét és a porosz kormányköröknek az emigrációval való kapcsolatteremtését. Ezt követően az orosz külpolitikai szándékokról szól, amelyekben ugyancsak helye volt egy független Magyarország helyreállításának. Ezt követően ismerteti, hogy Kossuth a porosz-osztrák háború idejére az izolált újabb magyar szabadságharc helyett már a Duna menti népek konföderációjának megteremtéséért vívott harcot állította politikai terveinek középpontjába. Ezzel szemben a magyar politikai életet meghatározó liberális politikusok a magyar nemzeti önrendelkezés lehetőségét illetően szkeptikusok voltak, a reakciónak ítélt porosz politikával nem akartak együttműködni. Nem lett volna kívánatos jövő számunkra a török befolyás alatt álló és orosz befolyás alá kerülő keleti területekkel való kossuthi konföderáció sem. Magyarország tartós biztonságát egyre határozottabban a nyugathoz kapcsolódásban, vagyis a kétközpontú alkotmányos birodalom megteremtésében vélték. Már csak azt kellett kívánniuk, hogy a bécsi kormánykörök is felismerjék: a birodalom további fenntartásához ez a belső átalakítás elkerülhetetlenül szükséges. Befejezésül a szerző arról szól, hogy a tömegek forradalmi hangulata is a múlté volt már, a königrätzei csatában a magyar egységek vitézül helyálltak, a poroszok oldalán fegyvert ragadó és hadba szálló Klapka-légióhoz való csatlakozás elmaradt és a kossuthi politikát szerény támogatás fogadta. Kitekintésként a szerző a harmadik lehetséges átalakítási móddal, a federalizmussal való kétoldali ütközést villantja fel.

Egészen más témát dolgoz fel *Andrej Romanak* közleménye, amely a XVIII. század második felében a cseh korona területein épített erődítmények 1866-os használhatóságának kérdését veti fel. Theresienstadt/Terezin, Olmütz/Olomouc, Königrätz/Hradec Králové és Josefstadt/Josefov egyes stratégiai térségek anyagi bázisát rejthette magában, mozgósítás esetén pedig jelentős élőerőt is befogadhatott. A császári-királyi hadvezetés számolt ezek megtámadásával is, ezért a háború nyilvánvalóságának idején azonnal sürgős építészeti munkálatokat rendelt el, hogy megfelelő védelmi állapotba helyeztesse ezeket. A porosz-osztrák háború eseményei azonban az erődítményeket végül is nem érintették.

Jaroslav Dvorak tanulmányában a holtak üte-
géről szóló legendát szembesíti a valósággal. Az
August van der Groeben főhadnagy parancsnok-
sága alatt állt 7/VIII. üteg ugyan derekasan, önfelá-
ldozó módon küzdött, míg 53 bajtársával együtt a
parancsnok is életét nem áldozta, alárendeltjei
pedig még azt követően is a végsőkig folytatták a
tüzelést. Ám hasonlóképpen harcolt a 7/XIII. üteg
is, amelyet parancsnoka, Kuhn százados hasonlóan
vitézül vezényelt, és amely több harcost veszített.
Ám a tüzérandár parancsnoka a leghevesebb harc
idején történetesen éppen a 7/VIII. ütegnél tartó-
zkodott, von der Groeben hőstettének volt a
szemtanúja, tehát őt terjesztette fel Mária Terézia-
rendre, ezért szerepel az ő neve mindenütt, és az
általá vezényelt üteg helytállása vált általánosan is-
mertté.

Megint más témát választva, *Vojtech Dangl* „a
porosz-osztrák háború és a szlovák politikai gond-
olkodás” kapcsolatrendszerét vizsgálja tanulmá-
nyában. Bevezetőként az állítja, hogy már a magyar
államjogi ellenzéknek 1865-ös udvarhoz való kö-
zeledése meglepetést keltett a szlovák politikusok-
ban. A porosz-osztrák háború kirobbanásáig nem is
tudták erre reagálni. Ezt követően közli, hogy a
szlovák politikusok a bécsi udvar pártján álltak,
még ha a nagynémet politikát bírálták is, abban a
reményben, hogy a szlovák nemzeti követelések
figyelemben részesülnek, ugyanakkor tartottak
egyres magyarról politikuskor porosz kapcsolatától.
Még annak a gondolata is felmerült, hogy önkéntes
kötélék szervezzenek a Klapka-légió elleni harc-
ra, a poroszok elleni háborút pedig nemzeti
küzdelenként fogták fel. Ezt követően azt elemzi,
hogy az uralkodó szlovák politikai irányzat eltért a
cseh irányzattól is, nem fogadta el a történelmi-polit-
ikai alapon való föderális átalakítás gondolatát
sem, hanem azt csakis nemzeti alapon tudta
elképzelni. Ennek elérésére készült el a Daxner-féle
memorandum, amely nemzeti egyház, nemzeti is-
kola és nemzeti közigazgatás megteremtését hir-
dette meg a szlovákok által (is) lakott ma-
gyarországi területeken, ahogyan befejezésül a
szerző elemzi.

Wolfgang Jaeger megint egész más kérdés felé
fordul tanulmányában: a königgrätzi csataterén ma-
radt sebesültek orvosi ellátását vizsgálja két idegen
orvos-szemtanú újonnan fellelt beszámolójának a
tükrében. Ezeket szembesíti Bencze László nem
sokkal korábban Bécsben megjelentetett tanul-
mányának (Truppendienst, 1991/3) állításaival.
Ezek alapján közli, hogy a sebesültellátás már a
mainak megfelelően háromfázisú volt: a sebesültek

hátraszállítása a frontvonalból az egység-segélyhe-
lyekre, ott elsősegélybeli ellátás, ezt követően
továbbszállítás a mozgó táborig kórházakhoz, ott a
sürgősen szükséges operációk és más beavat-
kozások elvégzése, végül elszállítás a hátszárzabeli
hadikórházakba, ahol a szükséges eszközrendszer
és állomány a teljes körű ellátást biztosítani tudja. A
Párizsból érkezett amerikai és német orvos-
szemtanú főleg a hátszárzái harmadik fázis mű-
ködéséről győződhetett meg, de a sebesültellátás
előzményeinek felidézése az egyes leírt eseteknél
tájékoztatót a megelőző két fázis során érvényesített
gyakorlatról is, ahogyan konkrét példákat idézve, a
szerző bizonyítja.

Vladimir Dolinek rövid közleménye az 1866-os
háborúban alkalmazott porosz Dreyse- és osztrák
Lorenz-puskák közti különbségek legendáját szem-
besíti a valósággal.

Dobroslav Libal közleménye „a cseh gyalogosok
és tüzérek 1866-os teljesítményét” elemzi. Megál-
lapítja ez alapján, hogy a pontosabb szövegbeli
fogalmazással csehországi területekről kiállított
egységek feladataikat becsülettel teljesítették. Ezt
követően, megint csak a cseheknek kisajátítva
ezeknek az egységeknek a teljesítményét, a ki-
egyezésre utalva, azt állítja, hogy a bécsi udvar
„elfeledkezett a hűségesekekről és a hűtleneket jutal-
mazta meg.”

Oskar Frankenberg rövid közleménye „az
1866-os osztrák lovasságról” szól. Bevezetőben
megállapítja, hogy a császári-királyi lovasság
Európa legjobbjai közé tartozott, és ezt 1866-ban is
bizonyította. Ezt vétesegységek példájával il-
lusztrálja, majd a dragonyosegységek gyengébb
működését idézi fel. Meglehető módon a hu-
száregységek létét meg sem említi, nemhogy hősi
harci helytállásukra utalna, – hiszen ezek kizárólag
magyarországi kiállításúak voltak.

Vladimir Karlicky közleménye az osztrák
tüzérség 1866-os teljesítményét vizsgálja, közép-
pontba a königgrätzi alkalmazást állítva. Felidézi a
bevezető eszközeit, ismerteti az alkalmazás le-
hetőségeit, erősen hangsúlyozza a lehetőség sze-
rinti legderekasabb helytállást. A továbbiakban a
háborús tapasztalatoknak a további fejlesztésben
játszott szerepét mutatja be. Bejejezésül arról szól,
hogy e háborúval ért véget a cseh tüzéreknek a XVI.
század óta meglevő hegemoniája ebben a fegy-
vernemben, és ezt politikai okokkal magyarázza –
az olvasó számára kevésbé meggyőző módon.

Ehhez csatlakozik *Zdenek Jindra* közleménye a tüzérségi eszközök gyártásában Poroszországban az 1866-os háború előestéjén bekövetkezett változásról. Hangsúlyozza, hogy a porosz gazdasági fölény már a háborút megelőzően diadalmaskodott a Habsburg-birodalom felett. Mivel a gazdasági fejlődés Poroszországban hadseregreformmal párosult, sőt ez átfegyverzéssel járt együtt, éppen a tüzérségnél is, nem lehetett kétséges a porosz háborús diadal. Fejtegetése során a szerző számos új adatot tesz közzé.

Zdenek Bauer a königgrätzi csatában alkalmazott tábori erődítést villantja fel rövid közleményében. Hangsúlyozza, hogy a császári-királyi hadsereg hat nappal a csatát megelőzően hozzákezdett ehhez a tevékenységhez, felhasználva mind a természetes, mind a mesterséges tereptárgyakat. E tevékenység során elsődlegesen a tábori tüzérség állásainak megfelelő kiépítésére ügyeltek. A csata lefolyása alapján a szerző a továbbiakban azt igyekszik bizonygatni, hogy helytelen volt az erődítés helyszínének és módjának a megválasztása.

Egészen más területre kalauzol *Jan Brůha* dolgozata, ahogyan ezt már a címe is jelzi: „Az 1866-os háború a cseh szépirodalomban.” Irodalmi műfajonként és azon belül kronológikusan villantja fel a szerző, miként csapódott le a kortársak és az utódok tudatában a cseh területeken vívott porosz-osztrák háború. Befejezésül hangsúlyozza, hogy e háború még ma is a történelmi jellegű szépirodalom kedvelt témája, ez pedig azt is jelzi, milyen mély nyomokat hagyott a cseh nép tudatában.

Karel Krátký közleménye az 1866-os háborús események cseh történettudományi feldolgozását tekinti át. A kortárs krónikások felidézését követően az új csehszlovák állam megszületésekor keletkezett élesen osztrákellenes műveket mutatja be. Ezt követően a kutatási érdektelenség beálltát rögzíti, amikor a cseh történettudománynak az volt az álláspontja, hogy a német belháború számukra nem érdekes. A második világháború utáni hegemon szerephez jutott kommunista történeti irodalom számára e háború ugyancsak nem volt kívánatos kutatási téma. Ezért örvendetes a legutóbbi évek felfokozott kutatói érdeklődése, amellyel kapcsolatosan a szerző a levéltárosok, történészek és múzeológusok szoros együttműködését emeli ki.

Uwe Böhm tanulmánya Carl Böchling (1855–1920) „Chlum, 1866. július 3.” című, 1906-ban készített színes vázlatával és az ezen ábrázolt

eseménnyel foglalkozik, amely során az 1. porosz gárda-sorgyaloegred elfoglalta az August von der Groeben százados alárendeltségében állt 7/VIII. lovas tüzéreg állását. Ismerteti a festő pályafutását, a témával való szembesülését, a számára hozzáférhető történeti feldolgozásokat, és ezek tükrében elemzi a képzőművészeti alkotást. Ezt követően összehasonlítja ezt a művet a téma más festőművészeti feldolgozásaival.

Ehhez csatlakozóan *Manfried Rauchensteiner* Königgrätznek az osztrák haderők hagyományápolásában játszott szerepét elemzi tanulmányában. Bevezetőben azt hangsúlyozza, hogy Königgrätz minden más csatától eltérően szinte megvívása pillanatától kezdve szimbólummá vált az osztrák köztudatban, míg az osztrák haderő számára azonnal azonosság válságot is kiváltott. Ezt követően a háború festészeti és szobrászati megörökítését idézi fel. Majd arról szól, hogy az emlékműkiállítási hullám szükségszerűen vezetett Königgrätznek a katonai hagyományápolásba való bekapcsolásához, mégpedig először az elesettek tisztelete révén. Miután pedig a csata egészének kudarca mögött egyes hősi helytállások is meghúzódtak, a csata huszonöt éves évfordulóját követően bekövetkezhetett ezeknek a hagyományápolásba való beemelése, elsődlegesen is von der Groeben százados „halálütegének” a tisztelete. Ehhez csatlakozva új forrásfeltárások alapján ismerteti a valós eseménysorozatot, helyére teszi az üteg szerepét, von der Groeben saját kezdeményezését, a tényleges veszteségeket. Visszatérva a hagyományápoláshoz, bemutatja, mint él tovább 1866 hagyománya a két osztrák köztársaság hadseregében.

Zbyšek Svoboda kötetzáró tanulmánya az 1866-os háborúban alkalmazott harceljárásokat elemzi. A szerző a forrásokhoz visszatérve, megkísérli meg-eleveníteni a hadviselő felek harcászátát, amely erősen szabályzatokhoz kötött volt ugyan, de amelytől a harc körülményei között mégis el kellett térni. Elemzését azzal zárja, hogy a poroszok a tüzert és a lökés erejét szinkronban tudták érvényesíteni, és ez a jövőbe mutató momentuma volt a csatának.

Az 1866-os háborús esztendővel foglalkozó huszonkét tanulmány, közlemény mondanivalójának fenti rövid felidézése is világossá teszi, hogy magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó publikációról van szó, amelyet minden érdeklődő figyelmébe ajánl a recenzens.

Zachar József